

Comparison of Basra and Kufa Schools of Nahw in terms of their Approach to Qiraat

Cihat Çelik^{1,a,*}, Hüseyin Yaşar^{1,b}

¹Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Uşak, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 08.05.2024

Accepted : 28.06.2024

Keywords:

Qiraat
Basra School
Kufa School
Linguistics
Comparison

ABSTRACT

In this article, Basra and Kufa schools of Nahw will be compared in terms of their approaches to qiraat. As it is known, the schools of grammar, which have an important place in the formation of the Arabic language, and their representatives have been the source of the majority of Islamic sciences with their views. The principles and rules of Arabic grammar are mostly based on the views of these schools. The schools of Basra and Kufa made extensive use of the Qur'an, the main source of Islam, in determining their views. As a matter of fact, some scholars believe that the Arabic language was clearly laid down after the revelation of the Qur'an. In this context, it is impossible for these schools of thought to ignore the different ways of reading the Qur'an. The differences in the Qur'an have been the source of many Islamic sciences, as well as the source of the science of grammar. He schools of Basra and Kufa have been compared in many works in terms of Arabic grammar. However, it was found that these schools were not independently compared in terms of their view of the qiraat and their evaluation of different readings. In this study, the views and evaluations of the representatives of the Basra and Kufa schools will be mutually determined within the framework of their individual views. In this framework, it is thought to contribute to the field and to be a source for future studies.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(1): 27-33, 2024

Kırâatlere Yaklaşımları Bakımından Basra ve Kûfe Nahiv Ekollerinin Mukayesesi

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 08.05.2024

Kabul : 28.06.2024

Anahtar Kelimeler:

Kırâat
Basra Ekolü
Kûfe Ekolü
Dilbilim
Mukayese

ÖZ

Bu makalede Basra ve Kûfe Nahiv ekolleri, kırâatlere yaklaşımları yönünden mukayese edilmiştir. Bilindiği üzere Arap dilinin teşekkülünde önemli bir yere sahip olan nahiv ekolleri ve temsilcileri, görüşleri ile İslami ilimlerin pek çoğuna kaynaklık etmiştir. Arap dili gramerindeki kaideler, çoğunlukla bu ekollerin görüşleri üzerine bina edilmiştir. Basra ve Kûfe ekolleri bu görüşlerini belirlemede İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an'ı Kerim'den çokça yararlanmışlardır. Nitekim bazı âlimler, Arap dili kaidelerinin, Kur'an'ın inzalından sonra net bir şekilde ortaya konulduğu görüşüne sahiptirler. Bu bağlamda Kur'an'ı referans alan bu ekollerin, Arap dili kaidelerini tespit ederken Kur'an'ın farklı okuyuş şekillerini görmezden gelmeleri mümkün görünmemektedir. Kırâat farklılıklarının nahiv ilminde de referans olarak yer alması da bunun en büyük göstergesidir. Basra ve Kûfe ekolleri Arap dili grameri yönünden birçok eserde mukayese edilmiştir. Ancak bu ekollerin, kırâatlere bakışı ve farklı okuyuşları değerlendirmeleri açısından müstakil olarak kıyas edilmedikleri tespit edilmiştir. Basra ve Kûfe ekol temsilcilerinin bireysel görüşleri çerçevesinde kırâatlere bakışı ve değerlendirmelerinin karşılıklı olarak tespit edildiği bu çalışmanın alana katkı sağlaması ve sonraki çalışmalara kaynaklık etmesi hedeflenmektedir.

^a cihat.celik@usak.edu.tr

^b <https://orcid.org/0000-0003-3089-7819> | huseyin.yasar@usak.edu.tr

^c <https://orcid.org/0000-0002-1043-3729>

Giriş

Basra ve Kûfe nahiv ekolleri Arap dili gramerinin temelini oluşturan iki önemli ekoldür. Bu ekoller hicri 2. asırdan itibaren Arap dili gramerinin kaidelerinin yazılı hale getirilme sürecinde birçok kez karşılıklı mülâhazaya girmişlerdir. Arap dilindeki kaidelerin ekseriyeti bu ekol temsilcilerinin görüşleri üzerine bina edilmiştir. Bu iki ekolün önde gelen temsilcilerinin görüşleri doğrultusunda Arapça gramer konuları sistematik hale gelmiştir. Basra ve Kûfe ekollerine müntesip dilciler eserlerinde âyet, hadis ve şiiirlerden sıkça deliller getirerek görüşlerini desteklemişlerdir. Aynı zamanda Arapça gramer kaidelerini inşâ etme sürecinde kırâat farklılıkları da yararlandıkları kaynaklar arasında yerini almıştır.

İlk dönem tefsir ve lügat eserlerinde kırâatler bir istişhâd kaynağı olarak çeşitli yöntemler ile değerlendirilmiştir. Bu dönem içerisinde, Basra ve Kûfe ekolü kurucuları arasında yer alan meşhur kırâat imamları ve onların nakletmiş oldukları farklı okunuşlar, dilbilimcilerin Arap dili kaidelerini tespitlerinde belirleyici rol oynamıştır. Basra ve Kûfe nahiv ekollerinin Arap dilinin kurallarını belirlemede kullanmış oldukları yöntemlerin farklılık göstermesi, kırâatlerin seçimine yansımıştır. Bu iki ekole mensup alimler, sahîh kırâatlerin değerlendirilmesi hususunda eleştirel ve savunmacı bir yaklaşımda bulunmuşlardır. Kendi benimsedikleri dil kurallarını desteklemek ve kabul ettirmek için kırâatleri kullanmışlardır. Bu ekollerin dilbilimcilerinin kırâatlere dilsel mantık ile yaklaşımları, onları sahîh kırâat rivayetlerine lahn/kabih gibi yakıştırmalarda bulunmalarına neden olmuştur.

Bu bağlamda Basra ve Kûfe dil ekolüne mensup âlimlerin, kırâatlere yaklaşım konusundaki görüşlerinin karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Bu ekollere mensup meşhur kırâat imamlarının kırâat rivayetleri de mukayese edilmiştir. Ayrıca bu iki ekolün kırâatlere karşı savunmacı ve eleştirel tutumları tespit edilip nedenleri tartışılmıştır. Son olarak ekoller, kırâatleri tercih etme ve değerlendirmede kullanmış oldukları yöntemler açısından kıyas edilmiştir. Böylece dilbilimsel açıdan kırâatlerin nahiv ilminin teşekkülüne etkisinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Çalışma, hicri 3. asra kadar olan ekol mensupların görüşleri ve belirli sahîh kırâatlere karşı yaklaşımları kapsamında hazırlanmıştır.

Basra ve Kûfe Dil Ekolü Temsilcileri

Basra Ekolü

Hiç şüphe yok ki ilmi çalışmalarda Irak denilince akla Basra ve Kûfe şehirleri gelmektedir. Irak'ın fethinden sonra bu iki şehirde Arap dili grameri üzerine yoğun

çalışmalar devam etmiştir.¹ Nahvin ilk kurucusu olarak bilinen Ebû'l-Esved ed-Düelî' Basra'da yetişmiş olup kendisinden sonraki nahiv ile ilgili gramer çalışmaları da onun yetiştirdiği öğrenciler tarafından bu bölgede sürdürülmüştür.² Bu bağlamda Basra ekolü nahiv ilminde ilk gramer çalışmalarını başlatan ekol kabul edilmektedir. Bu ekole mensup 'Abdullâh b. Ebi İshâk el-Hadrâmî (ö. 117/736) ise Basralı ilk nahivci olarak bilinmektedir. Aynı zamanda Ebi İshâk kıyası nahiv ilminde ilk uygulayan kişi olmakla beraber öğrencisi 'İsa b. 'Ömer es-Sekâfî (ö. 149/767) ile gramer konularını geliştiren kişilerden ilkidir.³ Bununla beraber nahiv ile ilgili gramer çalışmaları sistematik bir hale gelmiş ve bu ekolün ana hatları ortaya çıkmıştır. Basra ekolüne mensup sonraki dönem dilciler de aynı titizlikle nahiv ilmi üzerine çalışmalar yapmışlardır. Burada ekolün önde gelen ve kurucu niteliği taşıyan alimlerinden birkaçına değinmek de faydalı olacaktır.

Basra Ekolünün Önemli Temsilcileri

Basra ekolüne mensup dilbilimciler tabakât kitaplarında ve Arap dili eserlerinde çeşitli şekillerde sıralanmıştır. Zübeydî'nin eserine göre ekolün öncü alimlerinin sıralanışı şöyledir;

Basra ekolünde, Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 67/686)⁴ ve Abdurrahmân b. Hüzmüz (ö. 117/735)⁵ birinci tabakada yer almaktadır. Zübeydî'nin eserine göre Nasr b. 'Âsım el-Leysî (ö. 89/707), Yahyâ b. Ya'mer (ö. 129/746), 'Anbesetü'l-Fil (ö. 100/718), Meymûn el-Akren ise ikinci tabakada yer almaktadır.⁶ Demirayak - Çögenli'nin Arap Edebiyatında Kaynaklar eserinde bu alimler ilk tabaka olarak aktarılmıştır.⁷ Üçüncü tabakada ise İbn Ebî Akreb, Abdullâh b. Ebî İshâk el-Hadrâmî (ö. 117/735) yer almaktadır.⁸ Basra ekolünün en çok öne çıkan dil âlimlerinin yer aldığı dördüncü tabakada ise Ebû 'Amr b. el-'Alâ (ö. 154/770)⁹, Ebû Sufyân b. el-'Alâ (ö. 165/784), Ahfeş el-Kebîr (ö. 177/793), 'İsâ b. Ömer es-Sakafî (ö. 149/766)¹⁰, Mesleme b. Abdillâh ve Bekr b. Habîb es-Sehmî bulunmaktadır.¹¹ Son olarak beşinci tabakada ise Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Yûnus b. Habîb (ö. 182/798), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Ya'kûb b. İshâk el-Hadrâmî (ö. 205/820) ve Ebû 'Âsım en-Nebîl (ö. 212/828) gibi isimler yer almaktadır.¹² Basra ekolünde saymış olduğumuz özellikle ilk iki ve üçüncü asırdaki isimler bu ekolün kurucuları mesabesinde. Bu ekole ait görüşleri telif etme hususunda ve Arap dili kurallarında söylediği her sözü ekole hamledilen en önemli isimlerden birisi de el-Halîl'in öğrencisi Sibeveyhi'dir. Hadis metinleri mütalaa edilirken kelimelerde yapılan hataları gören Sibeveyh, dil ve nahiv konuları üzerine yoğunlaşarak el-Kitâb adlı gramer kitabını kaleme almış ve bu eser Basra ekolü gramer çalışmaları için esas teşkil etmiştir.¹³ Bu isimlerin yanı sıra gramer konusundaki görüşleri Basra ekolünün görüşü olarak benimsenmiş olan Ahfeş el-Evsat (ö.

¹ Tantâvî, *Neş'etu'n-nahiv*, 73; Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er (Ankara: İmaj Yayınları, 1993), 73.

² Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993), 12/34; Selami Bakırcı- Kenan Demirayak, "Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)", *Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını*, (2001), 33.

³ Hulusi Kılıç, "İbn Ebû İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 435.

⁴ Ebû Bekir Muhammed b. Hasan Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1954), 13-20.

⁵ Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, 14-20.

⁶ Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, 21-22-24.

⁷ Kenan Demirayak - M. Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1995), 157.

⁸ Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, 25.

⁹ Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, 28.

¹⁰ Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, 35.

¹¹ Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, 41-43.

¹² Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, 43-51.

¹³ Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 60-64; Mehdi el-Mahzumî, *Medresetü'l-Kûfe* (Beyrut, 1406), 69.

215/830), Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ (ö. 209/824), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), el-Asma'î (ö. 216/831), el-Muberrid (ö. 285/898) gibi alimler de bulunmaktadır.¹⁴

Kûfe Ekolü

Kûfe'de Arap dili gramer çalışmalarının tam olarak ne zaman başladığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Basra'da Arapça harfleri noktalama ve kelimelerin irabî konusunda nahiv çalışmaları yapılırken Kûfe'de ise daha çok kırâat farklılıkları ve fikhî konular ile ilgili çalışmalar yapılmıyordu. Ancak bilinen bir gerçek var ki gramer ile ilgili çalışmalarda Ebû Ca'fer er-Ru'âsî (ö. 175/791), Kûfe nahiv ekolünün kurucusu sayılmaktadır.¹⁵ Fakat bu ekole gramer kurallarında derinlik kazandıran ve Basra ekolüne karşı bir sav olmasını sağlayan Ebu'l-Hasen Ali b. Hamza el-Kisâ'î (ö. 189/804) ve öğrencisi Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'dır (ö. 207/822).¹⁶ Kûfe ekolü dil çalışmaları da Basra ekolündeki gibi kıyas ve semâ' yöntemi üzerine inşa edilmekteydi. Ancak Basralılar semâ' kaynağını değerlendirirken daha titiz davranmış, Kûfeliler bu konuda aynı özeni göstermedikleri gibi nadir ve şaz olan görüşler üzerinden kıyas yapma yolunu daha çok tercih etmişlerdir.¹⁷ Kûfe ve Basra ekolünün kıyas ve semâ' ile ilgili olan görüşlerine ekollerin kırâat değerlendirmeleri bölümünde yer verilecektir.

Kûfe Ekolünün Önemli Temsilcileri

Kûfe ekolü kurucusu olan Ebu Ca'fer er-Ru'âsî nahiv ilmini kırâat alimi olan Ebu 'Amr b. Âla ve İsa b. Ömer'den almıştır. Daha sonra öğrenmiş olduğu gramer bilgilerini el-Kisâ'î'ye öğretmiş ve öğrencileri için bilinen meşhur kitabı Faysal'ı kaleme almıştır.¹⁸ Bu kitap Kûfe ekolü içerisinde yazılan ilk eser olma niteliğindedir.¹⁹ Kûfe ekolünde ilk tabakada yer alan Ebu Ca'fer er-Ru'âsî ve sonrasındaki dilciler şu şekilde sıralanmıştır:

Zübeydî'ye göre birinci tabakada, Ebû Ca'fer er-Ruâsî ve Mu'âz el-Herrâ (ö. 187/803) yer almaktadır. İkinci tabakada ise Kûfe ekolünün esaslarını şekillendiren ve aynı zamanda kırâat imamı olan Kisâî bulunmaktadır. Üçüncü tabakada Kûfelilerin gramer konusunda görüşlerine en çok başvurduğu Ferrâ, Ebû'l-Kâsım (ö. 337/949), Mubarek el-Ahmer'i (194/809) ve Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996)

vardır. Dördüncü tabakada Seleme b. 'Âsım (ö. 270/883), İbn Sa'dân (ö. 231/846) ve Muhammed b. Habîb (ö. 245/860); Beşinci tabakada Sa'leb (ö. 291/904); Altıncı tabakada ise İbn Keysân (ö. 320/932), Ebû Bekr el-Enbârî (ö. 328/940) ve Niftaveyh (ö. 323/935) yer almıştır.²⁰

Kırâat Rivayetleri Açısından Kıyas

Basra ve Kûfe ekollerinin eserlerinde kırâatler hakkında yapılan değerlendirmeleri ortaya koyabilmek için öncelikle ekol temsilcilerinin farklı okuyuşlardan bahsettikleri yerler tespit edilmiştir. Ekollere mensup müellifler kırâat farklılıklarına işaret etmek için farklı kalıplar kullanmışlardır. Dilbilimcilerin kırâatleri ifade etmek için yalnızca "kırâat" lafzını kullanmayıp, "harf" kelimesini kullandıkları da görülmüştür.²¹

Ekol temsilcilerinden Ahfeş ve Ferrâ kırâat farklılıklarını aktarırken Abdullâh b. Mes'ûd ve Übey b. Ka'b gibi sahâbîlere izafe edilen okuyuşlar için "harf" kelimesini kullanmışlardır. Örneğin Kûfe ekolü öncülerinden Ferrâ, Bakara sûresi 2/124 âyetinde²² geçen *وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَوَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ مِمَّا ذَرَوْنَ وَإِلَىٰ عِلْقَابِ النَّوْطِيِّ* "Zâlimler" kelimesindeki kırâati nakledeken *وَفِي حَرْفٍ عِنْدَ اللَّهِ لَا يَتَّالِ عَهْدِي الظَّالِمُونَ* şeklinde rivayet etmiştir.²³ Yine Mü'min sûresi 40/5 âyetinde²⁴ geçen *بِرَسُولِهِمْ* kelimesinin farklı bir kırâatini, *وَفِي حَرْفٍ عِنْدَ اللَّهِ بِرَسُولِهَا*, şeklinde aktarmıştır.²⁵ Aynı dilbilimciler İbn Mes'ûd'un kırâatini rivayet ettiği Tevbe sûresi 9/112 âyetindeki²⁶ *وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَوَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ مِمَّا ذَرَوْنَ وَإِلَىٰ عِلْقَابِ النَّوْطِيِّ* kelimelerinin cem'i vâv'larının yâ ile okunduğunu, *وَفِي حَرْفٍ ابْنِ مَسْعُودٍ: التَّائِبِينَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ* şeklinde yine harf ifadesini kullanarak nakletmişlerdir.²⁷ Übey b. Ka'b'a izafe ettiği bir okuyuş için de Bakara sûresi 2/31 âyetindeki *وَفِي حَرْفٍ أَبِي: ثُمَّ* "ثم" kelimesini *وَفِي حَرْفٍ أَبِي: ثُمَّ* şeklinde ifade etmiştir.²⁸

Basra ekolü öncülerinden Ahfeş de aynı şekilde kırâat rivayetlerinde Abdullâh b. Mes'ûd'a izafe edilen okuyuşları "harf" lafzı ile aktarmıştır. Bu rivayetler; Bakara sûresi 2/240 âyetinde,²⁹ *حَرْفِ ابْنِ مَسْعُودٍ: كَتَبَ عَلَيْكُمْ*, Ta-ha sûresi 20/132 âyetinde³⁰ *فِي حَرْفٍ*, Sad sûresi 38/23 âyetinde,³¹ *فِي حَرْفٍ*, Nisâ sûresi 4/66 âyetinde,³² *فِي حَرْفٍ ابْنِ مَسْعُودٍ: قَلِيلًا*.

¹⁴ Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, çev. Mustafa Arefe (Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1988), 7/1-111-118-128-135-166-173; Hulusi Kılıç, "Basriyyün", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/18.

¹⁵ Tântâvî, *Neş'etu'n-nahv*, 116; Demirayak - Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 157; Muhtâr, *Târîhu'l-Kırâat*, 114.

¹⁶ Muhtâr, *Târîhu'l-Kırâat*, 114; S. M. Yusuf, "Arap Edebiyatı: Gramer ve Sözlük Bilgisi", çev. Lamii Güngören, *İslam Düşüncesi Tarihi 3* (1990), 239.

¹⁷ Tântâvî, *Neş'etu'n-nahv*, 121; Nihad M. Çetin, "Arap (Yazı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/296.

¹⁸ Mahzumî, *Medresetü'l-Kûfe*, 66-67; Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 153.

¹⁹ Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak İbn Nedîm, *el-Fihrist* (Beirut: Darü'l-marife, 1994), 89.

²⁰ Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, 135-136-138-147-150-153-155-172.

²¹ Ali Temel, *Dilbilimsel Tefsirlerde Kırâatlere Yaklaşım* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 52.

²² *وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَوَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ مِمَّا ذَرَوْنَ وَإِلَىٰ عِلْقَابِ النَّوْطِيِّ* "Zâlimler" demişti. Bunun üzerine Rabbi, "Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz" demişti."

²³ Ebi Zekeriyâ Yahya b. Ziyad Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, thk. en-Neccar Muhammed Ali, en-Necati, Ahmed Yusuf (Beirut: Âlemü'l-kütüb, 1983), 1/28.

²⁴ *Her ümmet kendi peygamberini yakalayıp cezalandırmaya azmetmişti. Hakta yok etmek için batıl şeyler ileri sürerek tartışmışlardı.*

²⁵ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 3/5.

²⁶ "Bunlar, tövbe edenler, ibâdet edenler, hamdedenler.."

²⁷ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 1/16.

²⁸ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 1/26; Temel, *Dilbilimsel*, 52-53.

²⁹ *وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَوَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ مِمَّا ذَرَوْنَ وَإِلَىٰ عِلْقَابِ النَّوْطِيِّ* "İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler."

³⁰ Ebu'l-Hasen el-Mucâşî'î el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, ed. Hudâ Mahmûd Kırâ'a (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1411), 1/192.

³¹ *"Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et. Senden rızık istemiyoruz. Sana da biz rızık veriyoruz. Güzel sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınmanundur."*

³² Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, 2/445.

³³ *"Bu kardeşimin doksan dokuz dişi koyunu, benim de bir tek dişi koyunum vardır; O'nu da bana ver dedi ve tartışmada beni yendi."*

³⁴ Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/175.

³⁵ *"Şayet onlara "Kendinizi öldürün" yahut "Memleketinizden çıkın" diye emretmiş olsaydık, pek azından başkaları bunu yapmazlardı."*

³⁶ Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'an*, 2/467.

Bu iki ekol temsilcisinin, kırâatleri izafe ettikleri sahâbelerin mushafalarını kastetmiş olmaları da mümkün olabilir. Ancak tespit dilmiş olan bu kaynakların dipnotlarında eseri tahkik/tahric eden yazarlar bu ibareler için kastedilenin “İbn Mes’ud’un kırâati” gibi açıklamalara yer verilmişlerdir. Bu da bizlere bu müelliflerin kırâat rivayetlerinde “harf” lafzını da kullandıklarını açıkça göstermektedir.

Aynı zamanda Basra ve Kûfe ekol temsilcileri eserlerinde kırâatleri naklederken farklı fiil kalıpları kullanmışlardır. Genellikle her iki ekol öncülerini de çoğunlukla قرأ “karae” fiilini³⁷ kullanmışlardır. Ancak bu fiilin türevlerini kullandıkları da görülmüştür. Örneğin Basra ekolünden Ahfeş’in eserinde قَالَ “kâle” fiili ve benzerleri ile kırâat farklılıkları nakletmiştir.³⁸

Bunun yanı sıra Basra ekolünden Ahfeş, Sîbeveyhi ve Müberred kırâatleri naklederken kırâat imamlarını zikretmeden قرأ بعضهم “karae baduhum” lafzı ile farklı okuyuşlara değinmişlerdir.³⁹ Her iki ekol de bu lafızların yanında kırâat rivayetinin nakli için رَوَى “ravâ”⁴⁰ ve ذَكَرَ “zekera”⁴¹ gibi fiilleri kullanmışlardır. Yine bir iddiayı dillendiren زَعَمَ “ze’ame”⁴² gibi fiillerle de kırâatleri nakletmişlerdir.

Ayrıca Sîbeveyhi, Müberred gibi müellifler nekledilen kırâatin birden fazla kişiden olmasını kasteden القراءة “kurrâ” gibi lafızlara da yer vermişlerdir.⁴³ Kûfe ekolünden Ferrâ القراءة قرأ بعض القراء “karae ba’du’l-kurrâ” şeklinde imamların bir kısmını kapsayan kurrâ kelimesini kullanmıştır.⁴⁴ Ayrıca Ferrâ, sıklıkla kullanılan lafızlar arasında olmayan قَرَأَ “kârî” kelimesine de yer vermiştir.⁴⁵ Bu lafıza eserlerinde sıkça yer veren Müberred,⁴⁶ aynı zamanda kendi kırâatinin dışındaki kırâati kastederek قَرَأَ غيره “kare gayruh” kalıbını kullanmıştır.⁴⁷ Meçhul nakledilen kırâat rivayetleri için ise قرأ قوم “karae kavmun” terkibine yer vermiştir.⁴⁸

Kırâat Senetleri Açısından Kıyas

Basra ve Kûfe dilbilimcileri eserlerinde genellikle kırâat rivayetlerinin senetlerini aktarmaktadırlar. Her iki ekol mensupları da bazı sahâbe ve tâbiünden gelen birtakım

kırâat rivayetlerini senetleriyle birlikte nakletmişlerdir. Aynı zamanda meşhur kırâat imamlarının naklettikleri kırâatleri de isimleri ile birlikte nakletmişlerdir.

Kûfe ekolünden Kisaî ve Ferrâ görüşlerin dile getirirken rivayet edilen kırâatin senedindeki ravilerin isimlerini sıkça zikretmişlerdir. Yine Kûfe ekolüne mensup İbn Sikkît ve Sa’leb Kırâat senetlerini aktarırken قراءه عليه “kıraetü aleyh” lafzını kullanmıştır.⁴⁹ Ancak çoğu rivayetlerin senetlerinde isim zikretmeksizin sadece قَرَأَ “karae” lafzı ile görüşlerini belirtmişlerdir.

Eserlerde tespit edebildiğimiz kadarıyla diğer dilcilere göre senede en çok yer veren Ferrâ’dır. Bununla birlikte Ferrâ’nın kendi eserinde senedsiz naklettikleri kırâatlerin senedi ile naklettiklerine nazaran daha çok olduğu da söylenebilir. Ferrâ sahâbe ve tâbiünden gelen kırâat rivayetlerini isimleri belirterek zikretmiştir. Bu meyanda kırâatlerin Ömer b. Hattâb⁵⁰ (ö. 23/644), İbn Mes’ud⁵¹ (ö. 32/652), Übey b. Ka’b⁵² (ö. 33/654), Alî b. Ebî Tâlib⁵³ (ö. 40/661), Zeyd b. Sâbit⁵⁴ (ö. 45/665), Âişe bint Ebî Bekr⁵⁵ (ö. 58/678), İbn Abbâs⁵⁶ (ö. 68/687), gibi sahâbelere isnad edildiği görülmektedir. Tâbiünden Alkame⁵⁷ (ö. 62/682), Abdurrahmân es-Sülemî⁵⁸ (ö. 73/692), Mücâhid⁵⁹ (ö. 103/721), Hasan-ı Basrî⁶⁰ (ö. 110/728), A’muş⁶¹ (ö. 148/765), Yahyâ b. Vessâb⁶² (ö. 148/765) başta olmak üzere İbrâhim en-Neha’î⁶³ (ö. 96/714) gibi sahâbe sonrası dönem âlimlerinden de kırâat nakledilmiştir. Ferrâ bu isnatların yanı sıra Kûfî kırâat imamları çoğunlukta olmakla beraber, Kırâat-ı Aşere imamlarından da ismen bahsetmiştir.

Ferrâ’ genellikle kırâatleri şahıslara nispet ederek nakletmekle beraber eserinde belirsiz şahıslara isnat ederek zikrettiği kırâatler de bulunmaktadır. Bu kırâat rivayetlerini genellikle بَعْضُهُمْ “ba’duhüm”,⁶⁴ نَاسٌ “nâsîn”,⁶⁵ عَوَامٌ “avâmün”,⁶⁶ قُرَاةٌ “Kuriet”,⁶⁷ نُقْرَا “tukrau”⁶⁸ gibi tabirlerle, nakledeni belirsiz raviler için kullanılmıştır.

Basra ekolü dilbilimcileri ise aynı şekilde çoğunlukla senetlerinde ravilerin isimlerini zikretmişlerdir. Ancak Sîbeveyhi ve Müberred kırâat nakillerinde çoğunlukla قرأ “karae” kelimesini kullanmışlardır.⁶⁹ Bunun yanı sıra Sîbeveyhi kırâat rivayetlerini verirken hocasına atıfta bulunarak قرأ أبو عمرو “karae Ebû Amr”⁷⁰ şeklinde

³⁷ Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyh, *el-Kitâb*, ed. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1408), 1/50; Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-Muberred, *el-Mukteḍab*, thk. Muhammed ‘Abdulhâlik ‘Aḍîme (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, ts.), 1/155-157-252-254; Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/9-18-19-23-28-38; Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/55-57-69-70-74-89.

³⁸ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/9-11-15-; Temel, *Dilbilimsel*, 52-53.

³⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/82-148, 3/258; Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-Muberred, *el-Kâmil fi’l-Luḡa ve’l-Edeb*, thk. Muhammed Ebû’l-Faḍl İbrâhîm (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1417), 1/54; Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/125.

⁴⁰ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/55; Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/191.

⁴¹ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/250; Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/330.

⁴² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/58.

⁴³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/50-3/90; Muberred, *el-Mukteḍab*, ts., 2/171-3/43.

⁴⁴ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/19-23-28.

⁴⁵ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/101-117.

⁴⁶ Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-Muberred, *el-Mukteḍab*, thk. Muhammed ‘Abdulhâlik ‘Aḍîme (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, ts.), 2/171-4/208; Muberred, *el-Kâmil fi’l-Luḡa ve’l-Edeb*, 1/96-159.

⁴⁷ Muberred, *el-Mukteḍab*, ts., 2/202.

⁴⁸ Muberred, *el-Mukteḍab*, ts., 2/316.

⁴⁹ Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İshâk İbnü’s-Sikkît, *el-Kenzu’l-Luḡavî fi’l-Leseni’l-‘Arabî*, ed. August Hefner (Kahire: y.y., ts.), 3-138; Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî Sa’leb, *Mecâlisu Şa’leb* (b.y.: y.y., ts.), 1-45.

⁵⁰ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/115.

⁵¹ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/314.

⁵² Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/97.

⁵³ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 3/53.

⁵⁴ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 3/57.

⁵⁵ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/213.

⁵⁶ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/70.

⁵⁷ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/300.

⁵⁸ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/300.

⁵⁹ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/235.

⁶⁰ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/323.

⁶¹ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/99.

⁶² Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/66.

⁶³ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/289.

⁶⁴ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/76.

⁶⁵ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/273.

⁶⁶ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/294.

⁶⁷ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/9-11-40-49-77.

⁶⁸ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/17-123-149-157-174.

⁶⁹ Ebû Beşer Amr b. Osman Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselam

Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1988), 1/6-10-50-58-72.

⁷⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/186-338.

aktarmıştır. Aynı zamanda diğer dilcilerin eserlerinde sıklıkla kullanılmayan قرأ الناس “karae nasün”⁷¹ ve قرأ ناس “karae’en-nas”⁷² kalıplarını da yer vermiştir. Müberred de hocası Ebu Amr’a atıfta⁷³ bulunmakla beraber قرأ قارئ “karae kariu”⁷⁴ lafzı ile ravisi belirsiz kırâatleri de nakletmiştir.

Ahfeş ise Ferrâ’ya nispeten kırâatlerin senesinde çok fazla isim zikretmeden nakletmiştir. Ancak bununla beraber Basra Ekolü temsilcilerine nazaran azımsanamayacak kadar ravi isimlerine de yer vermiştir. Ahfeş sahâbe, tabiin ve sonrasındaki alimlerden, Abdullah b. Mes’ûd⁷⁵ (ö. 32/652-53), Übey b. Ka’b⁷⁶ (ö. 33/654), Mücâhid⁷⁷ (ö. 103/721), Hasan-ı Basrî⁷⁸ (ö. 110/728), A’mes⁷⁹ (ö. 148/765), İsbâ b. Ömer⁸⁰ (ö. 149/766) ve Ebû Amr⁸¹ (ö. 154/771) isimlerini, kırâatlere dair yapmış olduğu rivayetlerin senetlerinde zikretmiştir. Ahfeş ravileri bilinmeyen kırâatlerin nakillerinde ise, نَسْ مِنْ الْعَرَبِ “nâsün mine’l-Arab”,⁸² بَعْضُ الْعَرَبِ “ba’du’l-Arab”,⁸³ قَوْمٌ “kavmün”,⁸⁴ بَعْضُ الْقُرَاءِ “ba’du’l-kurrâ”⁸⁵ gibi lafızlar kullanmıştır.

Basra ve Kûfe Ekollerinin Kırâatlere Olumlu/Olumsuz Yaklaşımları

İlk dönem dil bilimcileri nahiv ilminde önemli bir mesele haline gelen kırâat vecihlerini dil ve i’rab yönünden değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda Basra ve Kûfe ekolleri de kırâatler ile ilgili olarak savunmacı ve eleştirel yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Özellikle Kûfe ekolüne mensup dilciler kıyas metodu ile kırâatleri ele alırken Basra dil ekolüne mensup dilciler ise semâ’a dayalı olarak şiir ve nesr gibi rivayetlerden istifade etmişlerdir. Bu bağlamda ekoller dilsel kıyasta şâz ve geçersiz okuyuş şekillerini makbul görmemişlerdir. Bu şekildeki okuyuşlar sahîh kırâatler içerisinde yer alsalar bile eleştirmekten çekinmeyip bu kırâatleri lahn, hata, galat, zayıf ve kabîh gibi kavramlarla nitelemişlerdir.⁸⁶

Eleştirel Yaklaşımlar ve Cevaplar

Meşhur kırâat imamları tarafından sahîh bir sened ile nakledilen kırâatleri Basralı dilbilimcilerden bazıları lahn olarak nitelemişlerdir. Örneğin, Câsiye sûresi 45/14

âyetindeki⁸⁷ لِيُجْزِي kelimesini İbn Âmir, Hamza, Kisâi ve Halef “nûn” ile لِيُجْزِي okurken, Ebû Câfer لِيُجْزِي şeklinde “yâ” ile meçhul olarak okumaktadırlar.⁸⁸ Kelimenin “yâ” ile meçhul okunmasında “herhangi bir topluma kazandığının karşılığı verilecektir” anlamı çıkmaktadır. Basralılar, bu okuyuşu lahn olarak görmektedirler. Delilleri ise, mevcut sahîh bir mef’ul varken, mastar olan bir kelimenin onun yerine geçmesinin caiz olmamasıdır. Ancak ikinci bir mef’ulün yerine geçmesi caiz olabilir. Kûfeliler ise, (لِيُجْزِي الْجَزَاءَ قَوْمًا) şeklinde takdir olunduğunu vurgulayıp başka âyetlerde de bunun benzeri örneklerin olduğunu beyan etmişlerdir.⁸⁹

Yine Enbiyâ sûresi 21/88 âyetinde⁹⁰ geçen نُنْجِي kelimesini İbn Amir ve Ebu Bekr نُجِّي şeklinde şedde ve tek “nun” ile okumaktadır.⁹¹ Basralılar, bu okunuşu lahn kabul etmektedirler. Onlara göre meçhul bir fiilin ismi nasb edilerek نُجِي الْمُؤْمِنِينَ “Müminler kurtarıldı” şeklinde okunması anlamda bir farklılık göstermemektedir. Zira “Zeyd bir surette dövüldü” örneğinde zaten Zeyd dövüldü ibaresi onun dövülmüş olduğunu belirtmektedir diyerek bu benzetmenin caiz olmadığını aktarmaktadırlar.⁹² Kûfeliler, kelimenin iki nûn ile okunması “Biz müminlere işte böyle kurtarıyoruz” anlamında نُجِّي-نُجِّي kurtardı-kurtarır fiillerinden geldiğini söylemektedirler. İbn Amir’in kırâatı olan tek nûn ve şeddeli bir “cîm” ile نُجِّي okunması ise mazi bir fiil ve mastar takdiri ile olmaktadır ki, bu durumda âyetin, “İşte Müminler böyle bir kurtuluş ile kurtulmuşlardır” anlamında olduğunu belirtmişlerdir. Bu okunuşu tıpkı زيداً “Zeyd dövüldü” derken ضَرَبَ زيداً “Zeyd bir surette dövüldü” anlamındaki kullanıma benzetmektedirler.⁹³

Kûfe ekolüne mensup dilbilimcileri de aynı şekilde bazı kırâat rivayetlerini eleştirdikleri görülmüştür. Örneğin, Hûd sûresi 11/108 âyetinde⁹⁴ geçen سِعْدُوا kelimesindeki sîn harfini Ebu Bekr hariç Kûfi kırâat imamları âyette geçtiği gibi ötre ile okurken geri kalan imamlar fetha ile okumaktadırlar.⁹⁵ Ebu Amr bu kelimenin fetha ile okunmasını 106. âyette geçen اشْفُوا “bedbaht olanlar” kelimesinin اشْفُوا şeklinde gelmemesi ile delillendirmektedir. Kisaî bu kelimenin ötre ile okunmasını Arapların “mesûd-bahtiyâr” şeklindeki kullanışları ile delil göstermiştir. Ali b. Süleyman Kisaî’nin çok iyi bir dilci

⁷¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 1/144-2/119.

⁷² Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2/108-147.

⁷³ Müberred, *el-Mukteḍab*, ts., 1/254.

⁷⁴ Müberred, *el-Kâmil fi’l-Luḡa ve’l-Edeb*, 3/101.

⁷⁵ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/38-71290-71385.

⁷⁶ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/359.

⁷⁷ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/112.

⁷⁸ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/183.

⁷⁹ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/380.

⁸⁰ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/489.

⁸¹ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/206-283.

⁸² Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/11-15.

⁸³ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/9.

⁸⁴ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/17-25.

⁸⁵ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/254.

⁸⁶ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, 4/276; Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/265-266, Nehhâs, *İrâbü’l-Kur’ân*, 3/203.

⁸⁷ “Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendisi) kazandığının karşılığını versin.”

⁸⁸ Ebû Amr Osman b. Said Dâni, *Kitabu’t-Teyisir fi’l-kirâati’s-seb’a*, thk. Otto Pertz (Beyrut: Daru’l Kutubi’l İlmiyye, 1984), 198; Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali İbn Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kirâati’l-Aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâğ (Beyrut: Daru’l Kutubi’l İlmiyye, 2011), 2/372.

⁸⁹ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 27/674; Dimyatî Ahmed b. Muhammed Benna, *İthâfî fudalâi’l-beşer fi’l-kirâati’l-erbe’ate aşer*, thk. Enes Mehre (Beyrut: Daru’l Kutubi’l İlmiyye, 1998), 1/502; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Bereddûnî - İbrahim Etfeyyîş (Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-Mısıriyye, 1964), 16/161.

⁹⁰ “فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْعَمِّ وَكَذَلِكَ نُجِّي الْمُؤْمِنِينَ “Biz de duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte biz müminleri böyle kurtarıyoruz.”

⁹¹ Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb’a fi’l-Kirâat*, thk. Şevkî Dayf (Kâhire: Dâru’l-Meârif, 1980), 430; Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Hüccce fi’l-Kirâati’s-Seb’a*, thk. Sâlim Mukrim Abdul’âli (Kahire: Dâru’s-Şürûk, 1989), 250; İbn Hâleveyh, *el-Hüccce*, 6/47-48.

⁹² Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbuhû*, thk. Abdülcelil Abdüh Çelebî (Beyrut: Âlemü’l-kütüb, 1988), 3/403; Kurtubî, *el-Câmi’*, 11/334-335.

⁹³ Kurtubî, *el-Câmi’*, 11/335.

⁹⁴ وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا فَمِنَ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ وَإِنَّمَا الْغَنَىٰ عَنِ الْغَنَىٰ “Mutlu olanlara gelince onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir lutuf olarak ebedî kalacaklardır.”

⁹⁵ Dâni, *Kitabu’t-Teyisir*, 126; İbn Hâleveyh, *el-Hüccce*, 339; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 2/290; Mekkî b. Hammûş b. Muhammed b. Muhtar Mekkî b. Ebi Tâlib, *el-Keşf’an vücihi’l-karâ’ati’s-seb’a ve’ileliha ve huccehâ*, thk. Muhyeddin Ramazan (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1984), 1/536.

olduğunu belirtmekle birlikte bu okuyuşunu caiz olmayacak şekilde lahn olarak görmüş ve bu fiilin (سعد فلان واسعه الله) “*falanca bahtiyar oldu Allah onu bahtiyar etti*” şeklinde kullanılabilineceğini söylemiştir. Mehdevi (ö. 440/1048-49)’de ötre ile okunan kırâatin Arapların mesûd (bahtiyar edilmiş kimse) sözüne hamledileceğini söylemiş ama bunun istisna ve nadir bir kullanım olduğunu aktarmıştır. Sîbeveyhi ise bu kelimenin ötre ile okunuşu için, سُعد فلان, “*Falanca bahtiyar edildi*” veya شقي فلان “*Falanca bedbaht edildi*” şeklinde kullanılamayacağını çünkü bu fiillerin teaddî etmeyen fiiller olduğunu ifade etmiştir.⁹⁶

Bir başka örnek ise, En’âm sûresi 6/86 âyetinde⁹⁷ geçen وَالنَّيْسَعِ kelimesinin okunuşu ile ilgilidir. Bu kelimedeki “lâm” harfini şedde ile “yâ” harfini de cezm ile وَالنَّيْسَعِ şeklinde Hamza, Kisâî ve Halef kırâat imamları okumuşlardır.⁹⁸ Kûfeli dilbilimciler, burada imam Asım’ın rivayet ettiği وَالنَّيْسَعِ okuyuşunun lahn olduğunu dile getirmişlerdir.⁹⁹ Kelimenin tek “lâm” ile şeddesiz okunması onun aslının نَيْسَعِ olması ve başına elif-lam harflerinin zâid olarak gelmesi ile açıklanmıştır. Arapların kabile ismi olarak (اليحمد) taş ismi olarak (اليرمع) kullanmışlardır. Kûfeliler bu isimlerin başına gelen elif-lam’ın medh ve ta’zim için olduğunu söylemektedirler. Basralılar ise bu kelimenin aslının sıfat olup sonrasında isimlendirmeye (özel isme) intikaline binaen elif-lam takısı aldığını savunmaktadır.¹⁰⁰

Yukarıdaki örneklere bakıldığında ekollerin ve temsilcilerinin kırâatlere yönelik eleştirilerine karşı, diğer ekol mensuplarından bir savunma veya açıklama gelmiştir. Bu yaklaşım, bize kırâatler konusunda ekollerin kendi aralarında görüşleri açısından yorumsal farklılıklar olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra her iki ekole mensup dilbilimcilerin eleştirdiği ve lahn/galat olarak nitelediği farklı okunuşlar da olmuştur. Bu tür kırâat farklılıklarına dilbilimciler cevap ve açıklama getirmişlerdir.

Sahîh bir sened ile gelmiş, meşhur kırâat imamları tarafından nakledilen kırâatlere dilbilimcilerin bu yaklaşımları, kırâatlerin sıhhat şartlarının o dönemde henüz tam netleşmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Sonraki dönemlerde ise kırâatlere yönelik eleştirilerin azalması hatta yok olması, genel iskeletin ortaya çıkması ve imamların İslam aleminde referans alınması bunun en büyük göstergesidir. Yine erken dönem ekoller içerisinde sahîh kırâatleri rivayet ve telakkîyi esas alarak değerlendiren kırâat ve dilbilimci alimler bu tür tenkid edilen kırâatlerin aslında problemlî olmadığını Arap şiiirlerinden çokça referans getirerek savunmuşlardır. Aynı zamanda bir dil kaidesine uymadığı gerekçesi ile eleştirilen bir kırâati farklı bir dil kaidesi getirerek savunan gramer alimleri de azımsanamayacak kadar fazladır.

Savunmacı ve Olumlu Yaklaşımlar

Yukarıda aktarılan ekol ve temsilcilerinin kırâatlere yönelik eleştirileri olduğu gibi bu görüşlerin aksine bir

takım kırâat rivayetlerine karşı yapılan eleştirilere de savunmacı bir tepki vermişlerdir. Bazen de aynı ekole mensup âlimlerin bu tarz eleştirilerde birbirilerine karşı savunmacı yaklaşımlar da olmuştur. Ancak bu doğrultuda dilbilimcilerin kendi dil kaidelerine uymayan kırâatleri eleştirmelerinin, onların kırâatin mahiyetine yapmış oldukları bir eleştiri olarak görülmemesi gerekmektedir. Nitekim farklı okunuşları eleştiren dilcilerin kırâatler hakkındaki yorumları bunu ortaya koymaktadır. Sahîh kabul edilen kırâatlere karşı eleştirel bir tavır sergileyen dilciler bir taraftan da kırâatlerin rivayete dayalı olduğunu ve bu okunuşların “*tâbi olunması gereken bir sünnet*” olduğunu da ifade etmişlerdir.

Basra ekolü temsilcilerinden olan Sîbeveyhi, kırâatlere karşı muhalefet edilemeyeceğini, çünkü kırâatlerin nakillerinin silsile yoluyla nesilden nesile aktarılmış bir sünnet olduğunu vurgulamıştır.¹⁰¹ Aynı ekol mensubu Ahfeş, kırâatlerin ancak semâ’ yolu ile elde edileceğini ve bundan dolayı nakil senetlerinin kuvvetli olduğunu söylemiştir.¹⁰² 3. asrın sonlarında yaşayan Basra ekol mensuplarından Zeccâc, kırâate tabi olmanın doğru yol olduğunu ve kırâatin rivayetler ile tenakuz olmayan bir sünnet olduğunu dile getirmiştir.¹⁰³ Ebû Ali el-Fârisî’de nakil ve rivayetin önemini vurgulamış ve kırâat konusunda nakledilen rivayete tabi olup kıyası terk etmenin daha uygun olacağını ifade etmiştir.¹⁰⁴

Kûfe ekolü öncülerinden Ferrâ kırâat konusunda Hz. Peygamber’den nakledilmiş olan haberler doğrultusunda ve icmâ ile sabit olan görüşlere karşı ihtilaf edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰⁵ Nehhas kırâatlerin icmâ ile rivayet edildiğini ve tabaka tabaka aktarılan bu okuyuş farklılıklarının kesin bilgi ifade ettiğini ve bunlara ayrıca (dilbilimsel) hüccet getirmenin gereksiz olduğunu söylemiştir.¹⁰⁶

Kırâat algıları savunmacı yaklaşımda olan dilbilimcilerden Sîbeveyhi, kırâatlere yönelik eleştiri geleneğini ilk başlatan isimlerden görülmektedir. Aynı şekilde yukarıdaki örneklerde bazı kırâatlere yönelik lahn iddiasında bulunan Ferrâ’nın kırâat algısı da bu yöndedir. Bu da bizlere ekol mensubu dilbilimcilerin sahîh kırâatler konusunda aslında hassas olduklarını, ancak yaşadıkları dönem itibari ile sahîh kırâatlerin genel çerçevesinin tam belirlenmemiş olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Aynı şekilde bazı kırâatlerin, dönemin getirmiş olduğu dilbilimsel tartışmalara kurban edildiği de söylenebilir. Sonraki dönemlerde kırâat geleneğinin oturmasından sonra bu tarz tartışmaların yok denecek kadar az olması da bunun bir göstergesidir. Dilbilimsel tartışmalarda eleştirilen kırâatler ve bu eleştirilere karşı verilen cevaplar neticesinde kırâat geleneğinin şekillenmesi tamamlanmıştır. Bu dönemde eleştirilere konu olan kırâatler hakkında tekrar bir ihtilaf olmamış ve sıhhati hakkında tereddütler yaşanmamıştır.

⁹⁶ Ebû Zûr’a Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâat*, thk. Saïd el-Afgânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1997), 349; Kurtubî, *el-Câmi*, 9/102; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ’il Nehhâs, *’Irabu’-Kur’ân*, thk. Zühayr Gazi Zahi (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1985), 2/112.

⁹⁷ *’İsmail’i, Ehyasa’i, Yûnus’u ve Lût’u da doğru yola erdirmiştik. Her birini âlemlere üstün kalmıştik.*

⁹⁸ Zübde umde ithaf

⁹⁹ İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâat*, 259; Ebû ‘Alî el-Hasen b. Ahmed b. ‘Abdulğaffâr Ebû ‘Alî el-Fârisî, *el-Hucce li’l-Kurrâi’s-Seb’a*, ed.

Bedruddin Kahveci, Beşir Cuveycâbi (Dımaşk; Beyrut: Dâru’l-Me’mûn, 1413), 3/345-349.

¹⁰⁰ İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâat*, 259-260.

¹⁰¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/148.

¹⁰² Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/44; Temel, *Dilbilimsel*, 83-84.

¹⁰³ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/321.

¹⁰⁴ Ebû ‘Alî el-Fârisî, *el-Hucce li’l-Kurrâi’s-Seb’a*, 1/388-401.

¹⁰⁵ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/218.

¹⁰⁶ Nehhâs, *’Irabu’-Kur’ân*, 4/69.

Sonuç

Kûfe ve Basra Arap dilinin teşekkülünde önemli bir yere sahip olan iki önemli nahiv ekolüdür. Bu iki ekole mensup dilbilimcilerin görüşleri doğrultusunda dil kaideleri bugünkü şeklini almıştır. Dilbilimcileri nahiv kaidelerini inşa ederken görüşlerini desteklemek için sıklıkla kıraatlerden yararlanmışlardır. Bu çalışmada iki önemli ekol temsilcilerinin eserlerinde kıraatlere yaklaşımları mukayese edilmiştir. Bu mukayese neticesinde Basra ekolü kıraatleri daha çok semâ'a dayalı olarak dilsel veriler ile değerlendirirken, Kûfe ekolü kıyas yöntemini kullanarak görüşlerini dile getirmiştir. Yine bu iki ekol mensubu alimlerin, kıraatleri naklederken kullanmış oldukları kavramlarda farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde Basra ve Kûfe ekollerinin naklettikleri kıraatlerin senetlerinde zikretmiş oldukları ravilerin bazen benzerlik bazen farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Her iki ekol de sahâbe, tâbiîn ve sonrası dönem alimlere senetlerinde yer vermişlerdir. Basralı dilbilimciler sıklıkla kendi ekollerine mensup kıraat imamlarının rivayetlerinden yararlanmışlardır. Genellikle kıraatlerin değerlendirilmesinde Basra ve Kûfe ekolü dilbilimcilerin terminolojik olarak farklı kavramlar kullandıkları da göze çarpmaktadır. Özellikle kıraat ilminde sıklıkla kullanılan kavramların dışında dil temelli terimlere yer vermişlerdir.

Kıraatlere yaklaşımları kıyas edilen bu iki ekolün dilsel veriler neticesinde farklı okuyuşları değerlendirirken, olumlu ve eleştirel yaklaşımlarının olduğu da belirlenmiştir. Kıraatler ile ilgili olumlu/olumsuz yaklaşımların her iki ekole mensup dilbilimciler tarafından da dile getirildiğini söylemek mümkündür. Genellikle ekollerin bir kıraati dilsel veriler ile değerlendirip lahn/kabîh görmesi, diğer ekol mensubu alimler tarafından farklı bir dil kaidesi delil getirilerek cevaplanmıştır. Bunun yanı sıra her iki ekole mensup dilbilimcilerin kıraatlere karşı olumlu söylemleri de olmuştur. Basralı ve Kûfeli dilbilimciler tarafından sahîh bir sened ile aktarılan kıraatlerin bir sünnet olduğu ve bunlara muhalefet etmenin hoş olmadığı ifade edilmiştir. Bu da bizlere kıraatlerin sadece dilsel veriler ile değerlendirilmesinin uygun olmadığını ve kıraat geleneğindeki sıhhat şartları göz önünde bulundurularak kıraatlere yaklaşılmasının daha uygun olacağını göstermektedir.

Bilgi

Bu makale, Prof. Dr. Hüseyin Yaşar'ın danışmanlığında Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında hazırlanmakta olan "Kûfi ve Basri Kıraat İmamlarına Ait Okuyuşların Kûfe ve Basra Nahiv Ekollerine Göre Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır.

Kaynaklar

- Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasen el-Mucâşi'î el-Belhî el-. *Me'âni'l-Kur'ân*. ed. Hudâ Mahmûd Kirâ'a. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1411.
- Benna, Dimyatî Ahmed b. Muhammed. *İthâfû fudalâi'l-beşer fi'l-kirâati'l-erbe'ate aşer*. thk. Enes Mehre. 1 Cilt. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- Dânî, bû Amr Osman b. Said. *Kitabu't-Teysir fi'l-kirâati's seb'a*. thk. Otto Pertz. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 2. Basım., 1984.
- Ebü 'Alî el-Fârisî, Ebû 'Alî el-Hasen b. Ahmed b. 'Abdulğaffâr. *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*. ed. Bedruddin Kahvecî, Beşir Cuveycâbî. Dimaşk; Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1413.
- Ferrâ, Ebî Zekeriya Yahya b. Ziyad. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. en-Necar Muhammed Ali, en-Necati, Ahmed Yusuf. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1983.
- İbn Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî. *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâğ. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 4. Basım, 2011.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *el-Hucce fi'l-Kirâati's-Seb'*. thk. Sâlim Mukrim Abdul'âlî. Kahire: Dâru's-Şürûk, 3. Basım, 1989.
- İbn Mucâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitabu's-Seb'a fi'l-Kirâat*. thk. Şevkî Dayf. Kâhire: Dâru'l-Meârif, III., 1980.
- İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccetü'l-Kirâat*. thk. Saîd el-Afgânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 5. Basım, 1997.
- İbnu's-Sikkî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk. *el-Kenzu'l-Luğavî fi'l-Leseni'l-'Arabî*. ed. August Hefner. Kahire: y.y., ts.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Bereddûnî - İbrahim Etfeyyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Mekkî b. Hammûş b. Muhammed b. Muhtar. *el-Keşf 'an vücûhi'l-karâ'ati's-seb' ve 'ilelihâ ve hucejihâ*. thk. Muhyeddin Ramazan. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 3. Basım, 1984.
- Muberrred, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-. *el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb*. thk. Muhammed Ebû'l-Fağl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1417.
- Muberrred, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-. *el-Muktedab*. thk. Muhammed 'Abdulhâlık 'Ađime. 4 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Muberrred, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-. *el-Muktedab*. thk. Muhammed 'Abdulhâlık 'Ađime. 4 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'îl. *İ'rabu'l-Kur'ân*. thk. Züheyr Gazi Zahi. 5 Cilt. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1985.
- Sa'leb, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî. *Mecâlisu Şa'leb*. b.y.: y.y., ts.
- Sibeveyh, Ebû Beşer Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 3. Basım, 1988.
- Sibeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. ed. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1408.
- Temel, Ali. *Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraatlere Yaklaşım*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*. thk. Abdülcélîl Abdüh Çelebî. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1988.